

‘JE BESTEMMING VINDEN’

Net als de redactie heb ook ik de afgelopen jaren wel eens gedacht dat andere academici de veranderende tijdgeest beter hebben gevoeld dan ik. Kennissen uit andere disciplines dan de theologie - andragologen en psychologen maar ook doctorandussen Frans en geschiedenis, schoolden zich om tot organisatieadviseur, trainer, of consultant. Minstens zo verwonderlijk leken me de exorbitante honoraria, als je hun betaling althans vergelijkt met het uurtarief dat in kerkelijke kringen gebruikelijk is. Niet alleen die beloning maar ook de maatschappelijke erkenning die er in het bedrijfsleven en bij overheidsorganen bestaat voor dergelijke functionarissen wakkerden mijn afgunst aan. Zij konden zich beter verkopen, in materiële en immateriële zin. Een andere ontwikkeling voltrok zich tegelijkertijd: spiritualiteit, of wat daarvoor door moet gaan, ging inhoudelijk een steeds grotere rol spelen in dit consultancygebeuren.

Wat vakinhoudelijk altijd tot het terrein van de theologie had behoord werd nu uitgevent, met meer succes dan theologen van mijn generatie ooit was gelukt, door andere ‘verkopers’. Hebben wij theologen, zoals deze rubriek suggereert, een gat laten vallen waar anderen met succes inspringen? Of is er iets anders aan de hand en is hun spiritualiteit de onze niet? Hebben wij toch een ander product, om nog maar even in de terminologie van de markt te blijven?

Hoe dan ook, het succes van niet-theologen op de markt van zingeving en spiritualiteit is inderdaad een motivatie om na te denken over de vraag of we iets hebben laten liggen. Misschien is het goed uit de kerkelijke conventie te stappen waarin spiritualiteit en zingeving per definitie in niet-materiële termen moeten worden gedacht. Wellicht is het de hoogste tijd de vraag op te werpen wat ons vak waard is in de maatschappelijk zo dominante maar kerkelijk zo verfoeide termen van gewin en invloed.

Ik volg hierbij een andere weg dan Bekkenkamp en vraag me af welke houding de theoloog kan aannemen jegens die beroepsbeoefenaars die zich zo succesvol bewegen op de markt van zingeving, ethiek en spiritualiteit, ónze markt zeg maar. Grofweg zie ik twee uitersten. Aan de ene kant is er de analytisch-kritische houding. Vanuit het beginsel dat de beste stuurder aan wal staan, moppert de theoloog: dit is niet goed en dat deugt niet. Ze wijst er bijvoorbeeld op hoe uitspraken van grote denkers uit hun verband zijn gerukt en dat onder het etiket van spiritualiteit een mix van new ageleuzes en kalenderwijsheden worden verkocht. Het is de houding van: ‘de theoloog weet het beter’. De vraag is wie daar wijzer van wordt.

De andere houding is constructiever. De theoloog gaat ervan uit dat de spirituele wegwijzers iets hebben opgemerkt wat haar is ontgaan, en dat zij bovendien in staat blijken een aansprekend antwoord te formuleren. Vanuit deze houding zijn er twee taken te vervullen. Reconstrueren op welke vraag of behoefte de nieuwe spiritualiteit een antwoord is en theologisch doorlichten van dat antwoord. Neemt de theoloog de laatste houding aan dan denkt ze niet zozeer in termen van concurrentie maar meer in termen van samenwerking. In de rest van deze beschouwing zal ik een bescheiden proeve geven van deze tweede houding aan de hand van het laatste boek van Lenette Schuijt, een spraakmakend beroepsbeoefenaar op dit terrein. Zij en ik zijn betrokken bij eenzelfde zaak, namelijk *Zin in werk* te Vught waar ze in de groep zit die inhoudelijk-programmatisch richting geeft, en ik lid ben van het stichtingsbestuur.

In haar nieuwe boek *Met ziel en zakelijkheid. Paradoxen in leiderschap* wil Schuijt leidinggevend leren omgaan met de paradoxen die een rol spelen als leiders enerzijds doelgericht hun organisatie moeten sturen en aan de andere kant ruimte willen maken voor de mens in dat proces en zinvolle samenwerking in dat proces.¹ De paradoxen die Schuijt na haar inleidende hoofdstuk in vijf hoofdstukken uitwerkt, klinken theologen bekend in de oren. Het zijn achtereenvolgens: naar binnen keren en naar buiten treden, zijn en doen, de weg en het doel, loslaten en verantwoordelijkheid nemen, individualiteit en gemeenschap.

De passage die ik wil bespreken staat in het hoofdstuk over zijn en doen, in de paragraaf getiteld: 'Wie ben je in wezen?'. In dat kader voert Schuijt Aristoteles op met zijn *telos*begrip. Conform de zelfkritisch-constructieve houding stel ik daarbij de volgende vragen. Eerst bekijk ik hoe Schuijt Aristoteles inzet, wat ze van hem gebruikt en of dat congruent is met wat Aristoteles beweerde. Vervolgens stel ik de vraag waarom Schuijt Aristoteles nodig heeft. Welke verandering in het denken van leiders wil ze bewerken en waarop is dat een correctie? Ten slotte corrigeer ik het gebruik van Aristoteles, waarbij ik probeer recht te doen aan haar intentie.

Hoe presenteert Schuijt Aristoteles? Terecht omschrijft ze *telos* als een natuurlijke gerichtheid die streeft naar verwezenlijking van zijn vorm, ofwel een meegegeven bestemming die verwezenlijkt moet worden. In die zin is *telos* gave en opgave tegelijk. Deze omschrijving wordt geïllustreerd met het voorbeeld van een technisch adviseur die er in een paar begeleidingsgesprekken achter kwam 'dat haar bestemming waarschijnlijk rondom het begrip "betrouwbaarheid" lag' (p. 80). Zo ontdekte de instructeur haar eigen bestemming, aldus Schuijt. Ze legt dat als volgt uit: je leert om rekening te

¹ L. Schuijt, *Met ziel en zakelijkheid. Paradoxen in leiderschap*, Schiedam: Scriptum 2001.

houden met wat anderen van je willen en zo ontwikkel je een bepaald gedrag in respons op wat je goed kunt. Daardoor wordt het steeds moeilijker te onderscheiden wat in essentie je bestemming is. Door nu je biografie te analyseren en kinderwensen te achterhalen, kun je het stof van de sociale verwachtingen afschudden en komt de kern vrij van je authentieke streven, je ware bestemming. Schuijt maakt dus een tegenstelling tussen de sociale omgeving met conventies en verwachtingen aan de ene kant tegenover een authentieke innerlijke kern, die bij ieder mens anders is. Je bestemming realiseren is in haar lezing van Aristoteles: de sociale dimensie van je afwerpen. Is dat werkelijk wat Aristoteles onder bestemming verston?

Kort en goed: nee. Het moderne gesubjectieerde identiteitsbegrip van waaruit Schuijt denkt, was de antieke filosoof onbekend. Geworteld als hij was in de standenmaatschappij van de Griekse *polis*, meende Aristoteles juist dat het menselijk *telos* alleen maar kon worden gerealiseerd vanuit een sociale omgeving, in aansluiting op tradities, dat wil zeggen op wat eerder in de gemeenschappelijke menselijke ervaring goed gebleken was. De gedachte van een hoogstpersoonlijke bestemming was hem vreemd. Uitdrukkelijk stelt hij in zijn *Ethica* (1113 a 20 - 1113 a 25) dat het niet zo kan zijn dat de ene mens zich dit als goed wenst en de andere mens iets geheel anders. Aristoteles meende dat de menselijke bestemming, afhankelijk van of men vrij was, slaaf, man of vrouw, binnen de eigen categorie moest worden gerealiseerd. Streven naar excellentie ofwel voortreffelijkheid in het deugdzaam leven, moest men via een proces van vorming en met gebruikmaken van het verstand, dat de passies bij de teugel moest leiden. In de visie van de filosoof bepalen mensen dus niet op hun eentje wat hun bestemming is. Ze doen dat in de context van de gemeenschap waarvan ze deel uitmaken en die een traditie heeft en bepaalde ordeningen kent. Die gemeenschaps-, traditie-, en rangordegebondenheid bij Aristoteles onderkent Schuijt niet.

Een ander aspect dat ze over het hoofd ziet is de intrinsieke relatie tussen *telos* en de deugd. De enige manier waarop een mens zijn bestemming volgens Aristoteles kan realiseren, is door het beoefenen van deugden, dat zijn lange-termijnverhoudingen tot het goede, ofwel houdingen die een mens levenslang ontwikkelt en vervolmaakt. Ook dat duurzaamheidskarakter onderschat Schuijt. Bij haar gaat het over een plotseling inzicht, meer een bekering.

Bij Aristoteles is niet het individu maar de gemeenschap referentiepunt. Wat goed is voor één, is goed voor allen. Bovendien gaat voor de politieke filosoof die Aristoteles is het goede voor allen boven het goede voor de eenling. De eenling zo centraal stellen doen erflaters van de Verlichting. Schuijts denkwijze over bestemming past in het model van persoonlijke groei van de psycholoog Maslow: een zelfontplooiingsdenken dat zelfwording

denkt in termen van authenticiteit, individuele expressie en trappen van zelfontplooiing. Voor Aristoteles was bestemming daarentegen verbonden met een zekere objectiviteit en collectiviteit; wat goed is voor de ene mens is ook goed voor de andere.

De ommekeer in het denken die Schuijt met haar notie van bestemming wil bewerken, is me sympathiek, namelijk het corrigeren van een instrumentele opvatting over werkers waarin een werknemer wordt beoordeeld op het nut in de functies die zij verricht. De laatste jaren is een nieuwe benadering van de werknemer uitgevonden, waarin meer rekening wordt gehouden met de bronnen die een mens is en in zich draagt: human resources. Iedere werknemer is een waardevolle bron van kennis, inzicht en vaardigheden aangedreven door diens eigen motivatie. In deze benadering komen meer immateriële kwaliteiten in beeld maar nog altijd vanuit het nuttigheidsdenken en naar de maat van nuttigheid, zo laat Schuijt overtuigend zien. Daaraan probeert ze met haar notie van bestemming iets te veranderen. De werknemer is volgens haar meer dan een instrument, maar heeft intrinsieke waarde in wat haar beweegt en bezielt. Je zou ook kunnen zeggen: de werknemer is een locatie van zingeving. Die intrinsieke waardering voor de werknemer en de kritiek op de instrumentele mensopvatting in heersende arbeidsopvattingen (ook in moderne zoals human resources) kan ik als theoloog van harte onderschrijven.

Misschien kan mijn bijdrage erin bestaan te laten zien hoe een theologisch-ethische Aristotelesinterpretatie van bestemming Schuijt kan helpen. Teruggrijpen op Aristoteles is zinvol om de duivelskring van de superindividualisering te doorbreken en weer termen te vinden voor wat mensen gemeenschappelijk goed noemen. In het domein van de arbeid zijn zulke gemeenschappelijke noemers over waar het met het werk heen moet en onder welke condities je zinnig werkt, hard nodig. Steeds meer werknemers branden allemaal op hun individuele eentje op. Hun problematiek wordt tot hun puur persoonlijke gemaakt, waar ze zelf een uitweg uit moeten vinden. Gezamenlijke bezinning op de condities waaronder werkende mensen gedijen zou in bedrijven van de grond moeten komen, dan geven mensen zelf aan dat ze weliswaar functies vervullen maar meer zijn dan een instrument. Uit de deugdenbenadering van Aristoteles volgt bovendien dat arbeid weer in een rangorde van doelen de juiste plaats zou moeten vinden. Ziekmakend en arbeidsvreugde bedervend is dat tegenwoordig arbeid en loopbaan absolute waarden zijn geworden, voor sommige mensen zelfs het hoogste goed. Volgens Aristoteles is het hoogste goed en de uiteindelijke bestemming van het menselijk leven geluk. Alle andere bestemmingen zijn daaraan ondergeordende subdoelen. Die rangorde in doelstellingen is momenteel zoek. Geld verdienen en carrière maken worden verabsoluteerd tot uitiem

levensdoel. Vanuit Aristoteles kun je vragen zetten bij deze in zijn - en mijn - ogen onjuiste ordening van doelen en daarom verkeerde opvatting over wat iemands ware bestemming zou zijn.